

Ovde će biti pokrenuta pitanja koja na izvestan način podstiču na dublja i sveobuhvatnija proučavanja onih političkih i estetičkih dimenzija Joneskovog literarnog dela, koja imaju za pretenziju da iz osnova revidiraju opšteusvojena, fundamentalna načela književnog stvaralaštva.

»U ovom trenutku, literatura, umetnost, teatar, ne mogu nam ništa naročito saopštiti. O tome da nam oni išta vredno i poučno serviraju, čak je i suvišno govoriti.«

Koliko god zvučalo apsurdno i neprihvatljivo, ovaj dekadentan stav (sud) o savremenoj zapadnoj kulturi iskazao je na stranicama lista *Nouvel literer* čuveni francuski dramski pisac Ežen Jonesko. Autor drame *Nosorozi* često se pojavljuje u ulozu publiciste, deklarirajući svoje umetničko-stvaralačke principe, s tim što se usput vrlo rado dotiče i nekih vitalnih političkih i socijalnih problema naše epohe. On daje intervjue, u kojima redovno reklamira vlastitu ličnost. No, osnovna karakteristika članka objavljenog u *Nouvel literer* jeste u tome što tvorac »pozorišta apsurdna« ovde istupa u novom svojstvu: nekoliko dana pre objavljivanja ovog članka, pisac je izabran za člana Francuske akademije, kao jedan od četrdeset »besmrtnika«.

Pre izvesnog vremena, evropska književna štampa i periodika zapljuskivana je Joneskovom fotografijom u paradnoj akademskoj odori, sa artifičijelnim piščevim osmehom. U pozdravnom govoru kojim se novoizabranom članu po tradiciji obraća jedan od kolega, profesor Žan Dele, nazvao je Joneska »magom našeg doba«, koji je nasuprot realističkom, stvorio nadrealistički teatar. Joneskovu glavnu zaslugu Žan Dele vidi u tome, što on »inauguriše pravo individue da se na sceni potpuno autonomno ponaša i opredeljuje, da stavlja u pokret najširi spektar (repertoar) vlastitih fantazmi, te da se ne potčinjava nikakvom zakonu, osim kaprica svoje fantazije. Tragične farse i komične drame Joneska Žan Dele uzima za uzor »čiste umetnosti«, kojoj su tuđe sve dileme i iskušenja društvene stvarnosti. On mu odati posebno priznanje za »neangažovanost« njegovog stvaralaštva. »To je magičan svet«, — rekao je Dele ocenjujući piščevu dramaturgiju, — »blizak snu ili košmaru, u kojima dominira fantazija, poduprta zakonima prirode i kategorijama našeg rasuđivanja.«

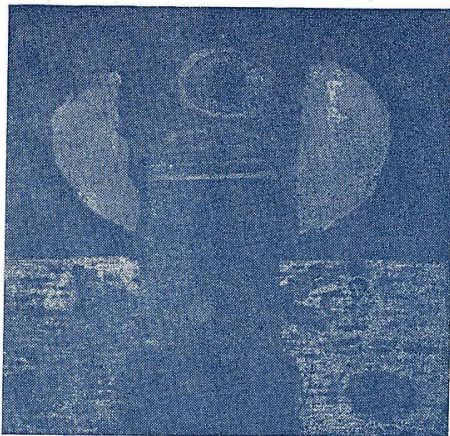
Hipertrofirajuća ocena Joneskovog stvaralaštva, iznenadila je čak i same piščeve obožavaoce. Slati Joneska na sednice Akademije, u šali su govorili viđeniji duhoviti Parizani, isto je što i pozivati klovna na sahranu (pogrebnu svečanost). Nema sumnje, da je u ovoj šali sadržana i velika doza istine. Čitave dve decenije Jonesko je davao lični ton i obeležje modernističkoj pozorišnoj avangardi. S pozivom da se okonča sa terorom malograđanstina i akademizma nad francuskom umetnošću, on se, blago rečeno, upuštao u pravu anarhističku boemu. Saradnicima nedeljnog lista *Ekspress*, koji su izrazili čuđenje zbog piščevog pristanka da postane član Akademije, čuvara vekovnih tradicija i zaštitnice okoštalih shvatanja, Jonesko je objašnjavao da se na članstvo odlučio kako bi autoritetom akademika pridao veći značaj svojim »manifestima u zaštitu dobrih stvari«. Kakve je to dobre stvari imao u vidu, nije našao za shodno da ih bliže odredi i precizira.

Članak u *Nouvel literer*, u kome je data analiza aktuelnog trenutka savremene umetnosti, očigledno je trebalo da bude prvi manifest akademika Joneska. Istina, ovom manifestu više bi odgovarao naziv »antimanifest«. U njemu je prikazana bezizlazna situacija, koja duboko prožima i karakteriše čitavu savremenu duhovnu strukturu Zapada.

Po Joneskovom mišljenju, potpuno su izivljene i umrtvljene sve forme i oblici današnje zapadne kulture. Pozorište je nemoćno da razotkrije i objasni stvarnost, dramaturzi i režiseri ne mogu da ponude ništa originalno i jedino su u poziciji da »usavršavaju ono što je već rečeno«. Po njegovom ličnom ubeđenju, poezija i literatura prak-

jozef hriešik

## O NEKIM ZABLUDAMA EŽENA JONESKA



tično su okončale svoju humanističku misiju i pretvorili se u »pustu igru reči«. Što se tiče romanâ, oni se još nekako mogu čitati, — sa sarkazmom primećuje Jonesko. Film — i komercijalan i estetski — zaražen je nezlečivom bolešću, koju on definiše kao »akademizam ukusa«. Govoreći o filosofiji savremenih filmskih reditelja (svih bez izuzetka) on ne nalazi drugih epiteta osim »otrcanac«, »pretenciozna« ili »ništavna«. Televizija, kao sredstvo umetničkog izraza, — smatra Jonesko — u nedogled (beskonačno) prevazilazi sadržaj poruke televizijskih emisija. Apstraktno slikarstvo izrodilo se u »beživotni rutinski formalizam«.

Joneskov kulturni pesimizam poprma kosmičke — u bukvalnom smislu reči — vanvremenske i vanprostorne dimenzije. U krajnjem konsekvenci, ovaj stav implicira proizvoljnu tvrdnju, da su se životni supstrati umetnosti i literature »potpuno istrošili, sve ovozemaljsko je iscrpljeno i duhu su potrebna nova prostranstva«.

Gde je, zapravo, izlaz iz ćorsokaka? Kako je moguće pomoći savremenoj kulturi da vaskrsne iz vlastitih ruina? Samo uklanjanjem njenog, po Joneskovom tvrđenju, glavnog poroka — besadržajnosti. Današnji pisci i umetnici nemaju šta da saopšte ljudima zbog toga što oni svu svoju pažnju posvećuju traganjima i problemima tehnike umetničkog izraza.

No, činjenica je da Jonesko ni najmanje ne teži da buržoasku kulturu vrati na jedino pravilan put umetničke obrade i uopštavanja antinomijâ socijalne stvarnosti, smisla

života i problema čoveka naših dana. On upućuje poslenicima kulture patetičan poziv na stvaranje »nove vizije sveta«, koja bi odgovarala eri naučno-tehničke revolucije i kosmičkih letova. »Potreban je novi prodor intelektualne vitalnosti«; neophodan je »novi nadrealizam, koji bi bio mnogo jači i još više oslobađajući od starog« — piše on.

Ali, stvarni cilj prevaziđenih metafizičkih poziva piščevih razotkriva se tek onda kada se on iz kosmičkih daljina vraća na našu grešnu planetu. Obelodanjuje se da Jonesko kritikuje savremenu buržoasku umetnost samo zato da bi što bučnije i ubedjivije predstavio svoj »pozitivan program«.

Ežen Jonesko voli da koketira apolitičnošću i neumorno tvrdi kako on ne želi da »na bilo koji način tumači i objašnjava svet«. »Ja neću da marširam za ideologijom« — nedavno je izjavio Ugu Ronfaniju, dopisniku italijanskog žurnala *Drama*. U knjizi *Otkrića*, gde je »kralj antipozorišta« izložio kredo svojih pogleda na psihologiju stvaralaštva, napisao je: »Pesnik je osocijалан. Socijalno ga opterećuje i smeta mu da se iskaže. Literatura je pozvana da pomaže ljudima da »izađu iz istorije!«

U modernoj građanskoj literaturi Jonesko oličava krajnju tačku socijalnog nihilizma. On odbacuje ne samo istoriju, već i samo društvo, kao formu zajedničkog bitisanja ljudi. »Dobro društvo ne postoji«, rekao je on u intervjuu nedeljnom listu *Ekspress*. »Sva društva, bila ona revolucionarna ili ne, doživela su krah. Istorija je ismejala čoveka... Iza najplemenitijih ideala i velikodušnih namera, krije se težnje za vlašću, zla volja ili požuda za rušilaštvom« Jonesko je ovde sa patosom naglašavao, da u »savremenom društvu nije moguće disati i skoro nemoguće živeti, te da u ovom svetu više nema ljubavi i milosrđa«.

Nihilizam akademika Joneska tipičan je primer ideološkog komformizma. Njegov je kritikizam površan i uopšte ne znači negaciju osnovna kapitalističkog uređenja. »Kapitalizam i eksploatacija čoveka nad čovekom«, piše on u *Nouvel literer*, jesu stare formule, bez smisla i značaja«. Sada »neangažovani« Jonesko na sve strane upućuje histerične pozive, da se »slobodni svet« spase od »mita revolucije«, leve propagande i pokreta mladalačkog bunta. On energično preporučuje umetnicima, da odbace socijalnu kritiku, realizam i politički angažovanu umetnost. Taj »novi nihilizam«, čiji on dolazak naslućuje, pre svega je dužan da razruši okvire onoga što mi nazivamo realizmom. Jonesko čak tvrdi da je i »sama stvarnost nerealistična«. Umetnost i literatura već su se »bavile« kritikom društva, ali se ta kritika sve više pokazuje kao »zastarela i prevaziđena«.

Glavno »svetsko zlo«, s Joneskove tačke gledišta, jeste u tome »što svi eksploatišu sve« i da je glavni cilj umetnika »istraživanje savremenih pojava i mehanizama ove neprestane i permanentne agresije čoveka protiv čoveka«. Ukoliko je u »potrošačkom društvu« život čoveka nesnošljiv, jedini krivac tome je nesavršenstvo ljudske prirode. Jonesko, koji je gromoglasno isticao svoje protivljenje da »sledi bilo kakvu ideologiju«, u svojim postavkama zapravo eksplicira veoma uprošćen frojdzizam. Antihumanizam »slobodnog sveta« dramaturg objašnjava prevladavanjem instinkta smrti i agresije nad impulsima života.

Konzervativizam Joneskove estetike i politike obelodanjuje se, pre svega, njegovim odnosom prema humanizmu. Tvorac »pozorišta apsurdna« ne krije svoj prezir prema čoveku. »Meni se čini«, izjavio je novinarka *Ekspresa*, »da ova smešna tvorevina (tj. ljudsko biće), koja nije ni zver ni anđeo, nema svoga mesta u svemiru.« Čitav Joneskov dramski opus u svojoj biti predstavlja parodiju na humanizam.

Pisac rado naglašava da je njegovo stvaralaštvo »kompozicija, sazdana od pitanja«, na koja on nije u stanju da odgovori. Služeći se njegovim rečima, on je težio da dokaže »besmislenost postojanja« i apsolutnu rastrojenost ljudi, kojima nije dostupan ni-

## HORIZONT

kakav vid uzajamnog razumevanja. »Joneskove ličnosti su primitivne« — podvlače autori obimne monografije *Literatura u Francuskoj posle 1945. godine*. »To su nekakva mehanička ustrojstva, nalik na robote ili marionete«. »Opštenje među ljudima je nemoguće«, tako je poznati engleski kritičar Kenet Tajnen rezimirao smisao vrlo popularnog Joneskovog komada *Stolice*. Čovek nije sposoban da kroz Joneskovu umetničku poruku sazna istinu, oseti lepotu i stremiti ka dobrom, uzvišenom i plemenitom. Nije slučajno karakteristična, za piščeve dramaturške fantasmagorije, da se opet služim njegovim rečnikom, »tema razrastanja, slična rak-rani na ljudskom organizmu«. U Joneskovim komadima nema kraja ubijanja, leševi se umnožavaju zastrašujućom progresijom, čitavi gradovi bivaju zasuti nemeštajem, za kojim niko nema potrebe. »Mene muči misao«, objašnjava on ovu težnju za hiperpolizacijom, »što se materija rasprostire i jača na račun duha. Jednom rečju, ja se bojim, da će se život pretvoriti u smrt«.

Čoveku pretilo ne samo »rak materije«. On je podvrgnut (izložen) i drugoj, ne manje opasnoj socijalnoj bolesti, »ideološkoj i propagandističkoj zarazi«, kako to kaže Jonesko. On se ljudskoj individui obraća s podrugljivim metaforičkim terminima, kao što su »nalik na nosoroga« i i tome slično. Prevedeno na običan jezik, akademik Jonesko, sav ljudski rod smatra standom ovnova, a u budućnosti vidi »carstvo razbesnelih ovnova«. Naravno, on ne želi da i sebe ubroji u tu vrstu. Plašim se angažovanosti, rekao je metr u razgovoru sa Ugom Ronfanijem. — »Ona me jako podseća na „lik nosoroga“«.

No, nije teško primetiti da su kod Joneska neangažovanost i apolitičnost samo najobičnija farsa. On je, nema sumnje, na strani najkonzervativnije politike privilegisanih slojeva modernog francuskog društva. Bivši avangardista, a sada »besmrtnik«, Jonesko poziva u odbranu i spasavanje imperijalističke države, koju on proglašava »liberalnom i čovečnom«, pred »terorom opoziciono nastrojenih intelektualaca«. On se sa patološkom mržnjom odnosi prema omladini, koja protestuje protiv »potrošačkog društva«. Po njemu je svaki bunt omladine »rušilački i bezuman«. Odrice se metoda analitičkog prilaza u izučavanju socijalnih motiva bunta mladih protiv kapitalističkog sistema, on ga (bunt) objašnjava u duhu najtrivijalnije buržoaske publicistike »prirodnom biološkom agresivnošću« mladog pokolenja. On cinički upoređuje fenomen mladalačkog bunta sa nacizmom.

Jonesko je sebi postavio za cilj da mladu generaciju na Zapadu pošto-poto otrgne od politike. »Dužni smo da se otarasimo bauka revolucije. Nužno se nameće pitanje, ne donosi li više štete, nego koristi, svaka politička ili revolucionarna akcija.« Uz to, on neumorno ponavlja neosnovane tvrdnje o »komunističkom totalitarizmu« i odsustvu svake slobode umetničkog stvaralaštva u socijalističkim zemljama.

Joneskova politička i filofska opredeljenja toliko su retrogradna i antidemokratska, da čak iznenađuju i same buržoaske publiciste. »Zar se ne plašite da će Vas smatrati reacionarom?« — zbunjeno su zapitali pisca novinari. »To nema nikakvog

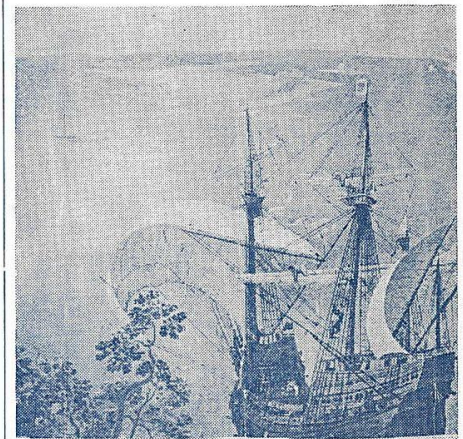
značaja (...) ne plašim se.« — sledio je odgovor. Pisac je rekao i ovo: »Delim mišljenje Rajmona Arnoa da će industrijalizacija razrešiti najsloženije probleme; samo treba sačekati.« Ova misaona »metamorfoza« autora drame *Nosorogi* zaista bi mogla poslužiti kao tema za njegovu komičnu dramu. U misiji principijelnog neprijatelja progresa i istorije, Ežen Jonesko od sada sve svoje nade polaže u Rajmona Arnoa, jednog od osnivača »jedinственog industrijskog društva« i konvergencije.

Ako ne postane dobro, društvo će u krajnjoj instanci postati neutralno, a tome će u priličnoj meri pridoneti elektronske mašine koje će nam zapovedati i vršiti raspodelu materijalnih dobara — tvrdi Jonesko. Mašine su najbolji čuvar neutralnosti. Neophodno je da im se dodeli funkcija upravljača ljudima. »Mag našeg doba«, za koga je jedini važeći zakon stvaralaštva, samovolja vlastite fantazije, boreći se protiv revolucije i progresa, osvaja nove duhovne horizonte u suvom racionalizmu tehno-kratskih utopija. Jonesko, koji svima upućuje histerične pozive radi spasavanja duha od premoći materije, spreman je da sebe odmah prepusti vlasti bezosećajnih kompjutera, kojima proriče neutralnost. Ovo je primer vrlo impresivnog razotkrivanja besperspektivnosti socijalne filosofije modernizma, njegove logične srodnosti s najkonzervativnijim tendencijama građanske ideologije. Pristupivši tehno-kratskoj veri, akademik Jonesko nije, na žalost, uočio da tehno-kratizam obezvređuje i njegovo vlastito stvaralaštvo, jer su kompjuteri neutralni prema svemu, pa čak i prema »pozorištu apsurda«.

Čitava ova tragikomična situacija ubedljivo nas podseća na Joneskov dramski komad *Stolice*, napisan pre dvadeset godina. Napola ludi, starac i starica, očekuju visoke goste, na čelu sa imperatorom. Neki Orator je dužan da svima njima saopšti prijatnu novinu, koja treba da izbavi, iz nesreće i zablude, čitavo čovečanstvo. Starac i starica sujetno razmeštaju stolice i, eto, scena je već zakrčena praznim stolicama, a niko ne dolazi. Najzad se na vratima pojavljuje figura Oratora. Iskazujući svoju slobodu usklikom »Neka živi imperator«, starac i starica skaču kroz prozor. No, Orator, kome je palo u čast da stradajućem čovečanstvu donese prijatnu novinu o spasenju, osim čudnih, neartikulisanih glasova, nije mogao da izusti pravu, sponosnu reč. Na žalost, on je bio gluvonemi.

Očigledno je da se Jonesko našao u položaju protagoniste vlastitog dramskog komada. On se samouvereno uzda u opštespasonosnu tehno-kratsku ideologiju i »neutralnost« elektronskih mašina. No, isto kao i gluvonemi Orator, kompjuter ništa ne ume da kaže.

Nije mi bio cilj da ovom prilikom dublje zalazim u idejnu i estetsku strukturu celokupnog piščevog opusa. Gotovo o svim fazama njegovog umetničkog stvaralaštva kritičari su već dali svoju autoritativnu ocenu, u kojoj su po praktično svim aspektima ovog karakterističnog književnog izraza, zauzeti vrlo heterogeni stavovi. Imao sam jedinu nameru da se odlučno i argumentovano suprotstavim onim piščevim tezama o zadacima književne poruke, koje su nam potpuno tuđe i nespojive sa humanističkom i dezalijenatorskom vizijom čovečanstva.



NEMA OSLONCA KAŽEM DO MORA  
U KOJE SE POTONE KAŽEM SVE TUŽNIJI  
da da beše nekad davno  
navigarre necesse est, viverre non est  
u misli zabrin-oku ruke stisku  
hispano — krmanoša konkvista — suludnjaka  
morekazi stranstvovanja otkrića  
plovidbe po dan — podnevu noći —  
ponoći plovidbe  
uz orkan niz mainu plovidbe sunce  
kad osunča mesec kad zameseči  
što je bilo do nas  
što je u moći — noći našoj bilo — dostignuto  
je!  
sada ONO je DRUGO na redu sad ono je  
za petama sad ONO NAS OTKRIVA  
da samrtnog li poraza! pa ipak  
no braćo moja draga bez predaje pada  
uzmaka — i kad nas bezdani splave — iako  
AH NE NE NEMA NEMA OSLONCA KAŽEM DO  
TOG MORA U KOJE POTONE SE PENOM  
KAŽEM  
SVE TUŽNIJI NO I MUDRIJI ETO  
SADA KAŽEM PONAVLJAJUĆI PONAVLJAJUĆI  
PONAVLJA ... ju .....